

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ ПОЛІТИКИ: СПРОБА СИНТЕЗНОГО АНАЛІЗУ

ТЕРЛЕЦЬКА І., к. іст. н., доцент кафедри філософських
та соціальних наук КНТЕУ

Концепція гендеру почала формуватись у другій половині ХХ ст. Сутність самого поняття "гендер" полягає в усвідомленні, розумінні двох начал у людині – жіночого та чоловічого, але не у біологічному, а саме в соціальному вимірі. Іншими словами, гендер – соціальна особливість статі людини, певна соціальна роль у суспільстві. Концепція гендеру передбачає: осмислення соціальних особливостей мислення, поведінки

© Терлецька І., 2010

ВІСНИК КНТЕУ 3/2010 ===== 77

в суспільному житті чоловіків та жінок і врахування цих особливостей; ліквідацію будь яких форм дискримінації за ознакою статі й надання рівних прав і можливостей у всіх сферах; вироблення і впровадження гендерної політики, метою якої є надання рівного соціального статусу чоловікам та жінкам. Під соціальним статусом маються на увазі доступність і ступінь оволодіння владою (політичною, економічною тощо), рівень соціально-матеріального забезпечення, престиж у соціумі не тільки за ознакою багатства, посади, а й системи цінностей і стилю життя. Концепція гендеру охоплює всі сфери життя людини. Однією з найважливіших сфер, яка потребує гендерного аналізу, є саме політична.

У сучасних гуманітарних дослідженнях ця проблема стає все більш популярною. Вона має міждисциплінарний характер: гендерні аспекти різних явищ вивчають у політології, соціології, психології, історії, філософії, державному управлінні тощо. Серед вітчизняних дослідників слід назвати Т. Мельник, Н. Грицяк, О. Кулачек, С. Павличко, О. Катан, І. Міроненко, Л. Шумрикову, О. Кремльову, І. Жеребкіну, Ю. Ковалевську, Н. Шевченко. Зокрема слід відзначити працю узагальнюючого характеру – монографію Т. Мельник "Гендерна політика в Україні" (К.: Основа, 1999). Значну увагу дослідженню діяльності органів державної влади у сфері гендерних відносин, а також участі жінок у роботі органів державної влади приділяють у своїх працях Н. Грицяк, О. Кулачек, Ю. Корольчук. На сьогодні вже захищено низку кандидатських і докторських дисертацій з питань гендерних аспектів політики в Україні. Учасі жінок в історії України присвячено монографії В. Галаган, Н. Ковальської, О. Козулі, Л. Шумрикової, статті Н. Шевченко. Харківський гендерний центр та Одеський науковий центр жіночих досліджень у 1999 р. опублікували колективну монографію "Жіночі студії в Україні. Жінка в історії та сьогодні".

Тема гендерних аспектів суспільного життя є дуже популярною і в західній науковій думці. Взагалі сучасне розуміння фемінізму та гендерний підхід до всього суспільного життя були започатковані у відомій праці Сімони де Бовуар "Друга стаття". У 60-х роках ХХ ст. відбулась гендерна революція, наслідком якої стало значне зростання уваги науковців до цих питань. У дослідженнях західних науковців аналізується співвідношення жіночого і чоловічого начал у всіх сферах життя. Зокрема слід назвати таких відомих авторів, як Д. Мейер (монографія "Стать і влада: повстання жінок в Америці, Росії, Швеції, Італії", 1987 р.), Н. Девіс (монографія "Історія жінок на Заході", в якій є окремий розділ "Жінка і політика"), П. Норріс (монографія "Політика та сексуальна рівність", 1987 р.; "Гендер та партійна політика", 1993 р.; "Жінки в політиці", 1996 р.; "Жінки, засоби масової інформації та політика", 1997 р.) та ін. Проблемами фемінізму також займаються С. Вайнгартен, Д. Едмін та ін.

Склалося чимало різних підходів у межах гендерної концепції. Найсучасніший серед них, постмодерністський, сформувався протягом останніх 25 років. Постмодернізм у науці пропонує розглядати будь-

які явища з точки зору гендерних особливостей суб'єкта пізнання, його специфічних ціннісних орієнтацій. Розробляються новітні концепції, зокрема у праці Джуді Батлер "Гендерні проблеми" (1990 р.) висунуто ідею квір-ідентичності.

Метою наукової розвідки є аналіз політики в аспекті гендерної концепції, а саме: вияв особливостей поглядів на політику та владу чоловіків і жінок, аналіз політичної активності, ролі та місця в політичній системі чоловіків та жінок, висвітлення і вивчення світового досвіду гендерної політики й порівняння його з українськими реаліями, вироблення практичних рекомендацій для поліпшення та вдосконалення гендерної політики і гендерної демократії в Україні. Особливої актуальності набуває ця тема з огляду на інтеграцію України до Євро-союзу, приєднання до рекомендацій світових організацій щодо впровадження демократії, зокрема гендерної, й ліквідації будь яких форм дискримінації, в тому числі за ознакою статі.

Концепція гендеру передбачає врахування різниці між чоловіками і жінками в соціальному житті, в тому числі в політичній сфері. Наприклад, П. Холлінз із Англії вважає, що характерною рисою політичної культури жіноцтва є поміркованість у проведенні реформ, відданість тактиці конкретних малих справ [1, с. 38]. Наукові дослідження свідчать, що представники обох статей по-різному оцінюють і розуміють владу. Для чоловіка влада – це, насамперед, контроль над іншими, а для жінки – вплив на інших [2, с. 40]. Жінка, яка має владу, більш схильна йти на компроміси, дещо поступатися, ніж чоловік. По-різному сприймають вони і політику як таку. Жінки сприймають її радше на емоційно-побутовому рівні. Їх, перш за все, хвилюють питання соціального, гуманітарного характеру. Чоловіки сприймають політику на когнітивно-аналітичному рівні й цікавляться питаннями економічного, зовнішньополітичного характеру [3, с. 254]. Різне сприйняття призводить до неоднакової політичної поведінки. Чоловіки більше прагнуть влади, жорсткіше за неї борються. Перш за все вони прагнуть роботи в органах державної влади. Жінки охочіше беруть участь у громадських організаціях, рухах, ставлячи собі за мету допомогу суспільству та його порятунку. Як показує досвід, політично найактивніші жінки середнього та старше середнього віку з вищою освітою і середнім або вище середнього рівнем матеріального забезпечення. Для участі в політиці саме рівень освіти і доходів відіграє ключову роль.

Інтелект, освіта, матеріальний достаток і склад характеру – вирішальні чинники для жінок-політиків. Як правило, жінки – політичні лідери мають високий рівень освіти й інтелекту. Серед спеціальностей, якими вони володіють, найпоширеніші такі – юрист, економіст або фінансист, спеціаліст з міжнародних відносин. Наприклад, М. Тетчер, Х. Клінтон – юристи, Ю. Тимошенко, Н. Вітренко – економісти, К. Райз, І. Ганді – спеціалісти з міжнародних відносин. Зокрема, Кондоліза Райз

є висококласним спеціалістом з питань збройних сил СРСР і Росії. Багато жінок топ рівня мають наукові ступені. Серед них М. Олбрайт, Е. Лентовська, Н. Вітренко, Ю. Тимошенко, К. Райз та ін. Щодо рівня матеріального забезпечення, то переважно ані бідні, ані дуже багаті жінки політикою не цікавляться і не займаються. Найактивніші дами середнього достатку. Щодо типу характеру, то більшість жінок – відомих політиків за характером є скоріш екстраверти, ніж інтроверти, логіки, ніж етики. Вони мають високий рівень амбітності, дуже цілеспрямовані й навіть схильні до авторитаризму. Типовий приклад такої моделі характеру – Маргарет Тетчер. Адже "вижити" в умовах дуже жорсткої конкуренції можна саме завдяки таким рисам. Наукові розвідки доводять, що в політиці не існує суто чоловічої, або суто жіночої моделі поведінки. Результати опитування молоді свідчать, що вони бачать три основні групи політичних лідерів за співвідношенням гендерних якостей: політики (чоловіки і жінки) з маскуліним типом поведінки; політики (чоловіки і жінки) з маскулінно-фемінним типом поведінки; політики з невизначеним гендерним статусом. Маскуліний тип поведінки передбачає такі якості, як незалежність, високий рівень амбітності, домагань, розсудливість, раціональність, схильність до аналітичності, абстрактне мислення, предметно-ділова спрямованість діяльності. Фемінний тип поведінки передбачає залежність, схильність до виконавчої роботи, інтуїтивність, високий рівень емоційності, конкретне мислення, міжособистісну спрямованість діяльності. Якщо проаналізувати політиків саме за цими рисами, то до маскуліного типу, на думку автора статті, належать як М. Тетчер, Ю. Тимошенко, так і В. Путін, В. Янукович. До фемінного типу можна віднести як Л. Брежнєва, так і К. Фурцеву. Найпоширенішим є саме змішаний тип поведінки – маскулінно-фемінний. До нього належать І. Ганді, О. Мороз, В. Литвин. Науковці вважають, що соціально-психологічна модель гендерної поведінки політика є відносно незалежною від його статі [4, с. 39–46].

Гендерний аналіз політики і суспільного життя свідчить, що суспільство приписує чоловікам саме маскуліний тип поведінки, вважаючи його найбільш природним, а жінкам – фемінний. Насправді, особливо коли мова йде про політику, лідери мають різні моделі політичної поведінки, які не відповідають стереотипам. Однак у суспільній свідомості маскулінна жінка сприймається як така, що порушує правила, звичайні уявлення (соціальні стереотипи) – надто жорстка й амбіційна; а фемінний чоловік – як безвольний, не мужній. Українським жінкам доводиться важко боротися за владу й за право на існування в іпостасі лідера, адже стереотипне мислення ще не готове бачити жінку, яка може мати нефемінний тип поведінки. Демократизація та гуманізація суспільства передбачають переборення століттями пануючих традиційних поглядів на роль жінки в суспільстві, емансипацію всього суспільства, звільнення культури, суспільного життя від сексистської ідеології та впровадження концепції гендера в усі сфери життя.

Навіщо потрібна фемінізація політики? Якщо проаналізувати становище жінок і чоловіків у політичній сфері життя, то можна помітити диспропорцію між двома статями. У парламентах світу жінки становлять лише 10 %, у складі урядів світу – 6 %; а серед жебраків світу – 70 %. Найкраще становище представниць жіночої статі у Швеції та Норвегії. Наприклад, у Швеції в парламенті частка жіноцтва сягає 40 %, жінки очолюють 43 % комітетів та комісій. В уряді частка жінок найвища – 50 %, а жінок – представників Швеції в Європарламенті – 45 %. Для порівняння можна навести відповідні дані по Росії. Протягом 90-х років ХХ ст. частка жінок у вищій політичній еліті, яка нараховує приблизно 2 тис. осіб, становила близько 5 % [5, с. 10]. У 1995 р. у складі російського уряду працювало лише 3.9 % жінок, у той час як клерків у апараті уряду жіночої статі нараховувалось 44 % [5].

Участь українських жінок у політичному житті достатньо скромна. Лише 1.2 % жінок беруть безпосередню участь у політиці, 16 % політика просто дратує, 30 % не цікавляться нею, майже 50 % слідкують за інформацією про політику. У 1997 р. серед вищої виконавчої влади держави, яка складалась з 875 осіб, жінок було близько 2 %, тобто 17 осіб [6, с. 56]. Серед політиків вищого рівня можна назвати лише 5–7 впливових і відомих жінок, а серед лідерів партій жіночої статі, які утримались на політичному небосхилі – Ю. Тимошенко, Н. Вітренко, І. Богословську. Щодо участі в діяльності політичних партій, то тут жінки дещо помітніші. Зокрема, серед членів політичних партій жіноцтво складає 23 % [7, с. 197]. Однак у керівних структурах їх набагато менше – 12.9 % [7, с. 199]. До речі, у складі Центральної Ради свого часу жінок-депутаток було 11. Усе це свідчить про те, що в політичному житті країни жінки в цілому не відіграють суттєвої ролі й гендерний дисбаланс залишається. Для його ліквідації потрібна ефективна гендерна політика.

Гендерна політика, спрямована на забезпечення рівних прав і можливостей для жінок і чоловіків та ліквідацію будь яких форм дискримінації за ознакою статі, дала чималі результати і здобутки у країнах із розвинутою демократією. Наприклад, у США до другої половини ХХ ст. жінки не мали можливості створювати власний бізнес, отримувати кредити у банках, отримувати освіту юриста. Лише у 1972 р. у США було заборонено дискримінацію за ознакою статі у сфері вищої освіти. Сьогодні в країні прийнято нову стратегію – гендерно-чутливу політику, яка передбачає різного роду підтримку жінок у різних сферах, у тому числі пільги при працевлаштуванні, при отриманні освіти. Сьогодні американки представлені навіть у збройних силах – 11.5 %, а також у політиці. Вже тричі посаду держсекретаря США обіймає жінка – М. Олбрайт, К. Райз, Х. Клінтон.

Значних успіхів досягнуто в Канаді. Перш за все діяльність уряду Канади спрямована на допомогу жінкам у соціально-економічній сфері. З 1988 р. у країні діють спеціальні програми щодо підтримки жіно-

чого малого бізнесу, що передбачає сприятливе оподаткування, пільгову кредитну політику тощо. Серед сучасних канадок 43 % отримують ступінь магістра і захищають дисертації. Однак щодо участі в політичному житті, успіхи жінок як Канади, так і США скромніші, ніж у європейських жінок.

В Європі найуспішнішими у питаннях гендерного балансу стали північні країни. Серед усіх країн світу саме у Фінляндії вперше жінкам надали право не тільки голосувати, а й бути обраними. Це відбулось ще у 1906 р., а вже у наступному році жінки були представлені у фінському парламенті на рівні 10 %. У 1994 р. фінські жінки-депутати запропонували ввести в Закон про рівність принцип квот. Цю пропозицію було підтримано. Згідно з принципом квот представництво чоловіків або жінок у всіх владних структурах не має бути меншим, ніж 40 %. Наприклад, закон норвезького парламенту про рівний статус (1978 р.) мав на той час унікальний характер, адже принципово відрізнявся від гендерно нейтральних законів інших країн. У ньому визначалось, що для ліквідації нерівності між статями необхідні особливі заходи, які б давали переваги жінкам на керівних посадах. У складі уряду Норвегії частка жінок складає 40–50 %. Особливого успіху досягли жінки Швеції. На початку 70-х років ХХ ст. у керівних владних органах Швеції жінки становили 14–15 %, а вже наприкінці 80-х років – 40 %. У шведському парламенті частка жінок за останні 15 років була 40–45 %, а в складі уряду – 50 %. Саме в Швеції партії прийняли рішення, згідно з яким у партійних виборчих списках має бути порядок, а саме, якщо один номер представляє одна стаття, то наступний – інша.

У Німеччині майже всі політичні партії ухвалили рішення про збільшення участі жінок у законодавчих органах, а соціал-демократична партія прийняла тимчасові квоти на рівні 40 %. Якщо у 1983 р. у бундестазі жінок було 10 %, то вже у 1990 р. їх представництво збільшилось до 20 %, а у 1997 р. кількість жінок становила майже 27 %. У складі уряду вони мали 12.5 %. Цілком природно, що головою уряду сучасної Німеччини стала жінка. У всіх згаданих країнах за останні тридцять років жінки обіймали посади голови уряду або голови парламенту. Перш за все це стосується Норвегії, а у Фінляндії жінка стала навіть міністром оборони.

Серед країн, в яких вперше жінки посіли посаду голови держави, слід назвати Ісландію, де ще у 1980 р. президентом стала Вігдіс Фінбогадотір. Вона очолювала державу чотири строки поспіль і мала підтримку на рівні 92 % виборців (1988 р.). У Фінляндії також за останні роки жінка очолювала державу. У 2000 р. президентом цієї країни стала Тарья Халонен. У 1999 р. президентом Латвії було обрано Вайру Віке-Фрейбергу. За останні роки у більшості країн Європи жінки обіймали посади президентів, голів уряду, спікерів, навіть міністрів

оборони. Всі ці факти свідчать, що країни з розвинутою демократією досягли вагомих успіхів у сфері гендерної рівності. Хоча, безумовно, поки що не можна стверджувати, що в цих країнах повністю вирішено гендерне питання.

Україна, яка активно прагне приєднатися до спільноти розвинених демократичних держав, формує свою гендерну політику як один із напрямів гуманітарної сфери. Відповідно до рішення спеціальної сесії Генеральної асамблеї ООН прийнято рекомендації "Жінки у 2000 році: рівність між чоловіками та жінками, розвиток та мир у XXI столітті" (червень 2000 р.). Країни-учасниці, в тому числі Україна, зобов'язались розробити і впровадити Національні програми дій щодо гендерної політики, вжити заходи щодо підвищення статусу жінок у суспільстві.

У 2005 р. прийнято Закон України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" [7, ст. 561]. Закон визначає основні напрями державної політики щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків:

- утвердження гендерної рівності;
- недопущення дискримінації за ознакою статі;
- застосування позитивних дій;
- забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно-важливих рішень;
- забезпечення рівних можливостей жінкам і чоловікам щодо поєднання професійних та сімейних обов'язків;
- підтримка сім'ї, формування відповідального материнства і батьківства;
- виховання і пропаганда серед населення України культури гендерної рівності;
- захист суспільства від інформації, спрямованої на дискримінацію за ознакою статі.

26 липня 2005 р. прийнято Указ Президента "Про вдосконалення роботи центральних і місцевих органів виконавчої влади щодо забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків". Як зазначають науковці, держслужбовці, активісти жіночого руху, необхідно збільшити представництво жінок в органах влади та управління всіх рівнів, формувати нову свідомість як самих жінок, так і чоловіків, створювати пільгові умови (позитивні дії) працевлаштування жінок.

Оскільки саме органи державної влади формують політику, нагальною потребою стало впровадження гендерного підходу в державне управління в Україні. Особливого значення та актуальності набуває формування та реалізація державної гендерної політики в умовах європейського вибору України в контексті її світової та європейської інтеграції. Аналіз нинішнього гендерного складу державних службов-

ців в Україні свідчить, що серед клерків (чиновників нижчого рівня) частка жінок складає 67 %, а чоловіків – 33 %. На середніх щаблях державної влади (управлінці-менеджери) жінок майже вдвічі менше – 37 %, а чоловіків – 63 %. На рівні членів парламенту жінок 8 %, а чоловіків – 92 % [9]. Таким чином, 54 % населення України має у вищому представницькому органі влади всього 8 %, а 46 % репрезентовані 92 % депутатів. На рівні обласних рад ситуація хоч і краща, але теж не втішна. Наприклад, серед складу депутатів Чернігівської обласної ради 82.2 % – чоловіки і 17.8 % – жінки [10]. Усі ці факти яскраво свідчать про необхідність модернізації державного управління у сфері гендерної рівності в Україні [11].

Сьогодні розвинені країни Європи ставлять собі за мету забезпечити представництво на керівних посадах чоловіків та жінок у співвідношенні 50 % на 50 %. Другим стратегічним завданням стоїть внесення у число перших 15 кандидатів партійних виборчих списків однакової кількості жінок та чоловіків. У Великій Британії вважають за необхідне надати можливість жінці очолити одну з гілок влади. Порівняльний аналіз гендерної діяльності інституцій країн Євросоюзу і України виявив необхідність доповнення вітчизняного законодавства положеннями, що відповідають стандартам країн із розвинутою демократією.

Однак не все залежить тільки від органів державної влади, чимало – від суспільства, його свідомості. Серйозною проблемою для України є не сформованість громадської думки щодо цього питання. Крім того, самі жінки мало активні у відстоюванні своїх прав [11]. Досвід розвинених країн, в яких стала реальністю гендерна демократія, свідчить, що важливим чинником для отримання і утримання досягнутого рівня участі жінок у владі є наявність сильного жіночого руху. Без зусиль громадськості (самих жінок) досягти значних успіхів проблематично. Існує потреба й у створенні спеціального міністерства, яке б опікувалось проблемами гендерної демократії в Україні. Все це допоможе державі й суспільству вийти на новий рівень демократії і прискорити процес євроінтеграції.

Українське суспільство сьогодні лише починає усвідомлювати гендерний підхід до всіх сфер життя, в тому числі політичної. Поки що ані партії, ані органи влади, ані суспільство не позбавились гендерних стереотипів, які відводять жінці другорядне місце у соціумі, в політиці, сприймають жінку скоріше як об'єкт, а не суб'єкт політичної, економічної сфери діяльності. Самі українські жінки не дуже активні й солідарні. Поки що жіноча солідарність не стала рисою притаманною нашим жінкам. На жаль, не є дієвим і жіночий рух. Політичні партії після введення пропорційної виборчої системи не охоче пускають до "прохідної" частини виборчих списків жінок. Прийняті нормативні акти поки мають більш декларативний характер. В основному зусилля

громадськості зосередженні на пропаганді через ЗМІ, проведенні семінарів, конференцій. Однак цього замало, потрібні рішучіші дії. Нові гендерні підходи вимагають уваги до цінностей, які притаманні жінкам, урахування їх у партійних програмах, законах. Гендерний підхід передбачає і переосмислення методів керівництва з урахуванням гендерних уявлень. Декілька століть тому відомий мислитель Фур'є писав, що ступінь демократії в суспільстві визначається ставленням у ньому до жінки. Із цим важко не погодитись.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шевченко Н. В. Гендер у дзеркалі історії та перспективи розвитку гендерних студій в Україні / Н. В. Шевченко // Укр. іст. журн. — 2001. — № 1; 2.
2. Грошев И. В. Гендерные представления о власти // И. В. Грошев. — Социс. — 2000. — № 12.
3. Жулковська Т. Є. Вплив статево рольових стереотипів на сприймання особистістю політичних подій / Т. Є. Жулковська // Проблеми політичної психології та її роль в становленні громадянина української держави : мат. Другої всеукр. наук. конф. 13–14 листоп. 1997 р. — К. : Генеза, 1997. — С. 254.
4. Скнар О. Соціально-психологічні моделі поведінки політичних лідерів / Скнар О. // Соціальна психологія. — 2004. — № 3 (5). — С. 39–46.
5. Ждём свою Маргарет Тэтчер // Аргументы и факты. — 1995. — № 12. — 28 сент. — С. 10;
6. Абетка українського політика. — К. : Смолоскип, 1997.
7. Терлецька І. В. Роль жінок в політичному житті сучасної України / І. В. Терлецька // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Сер. Соціологія. Філософія. Політологія. — 1999. — Вип. 5.
8. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків : Закон України // Відом. Верховної Ради України. — 2005. — № 52. — Ст. 561.
9. Корольчук Ю. Гендерна революція у системі державного управління / Ю. Корольчук. — Режим доступу : <http://www.ji.lviv.ua>.
10. Гендерні проблеми. — Режим доступу : <http://upr.org.ua>.
11. Ковалевська Ю. Проблеми гендерної рівності – це не та проблема, стосовно якої треба роз'єднуватися за політичною залежністю / Ю. Ковалевська. — Режим доступу : <http://www.regions.org.ua>.